

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Niers, die veel herkenning opriep en blijkbaar voor velen een kader bood om bepaalde problematiek te kunnen begrijpen, maar tevens te kunnen verdragen zonder te veroordelen.

Het was een inspirerende en dus beslist geen teleurstellende middag, waarin de doelstelling van de NPAG, het verbinden van klassieke en moderne concepten, zeker gerealiseerd is.

Empathie: therapeutische gids of aberratie?

Verslag van

Empathie in psychoanalytische therapie
[Kortenbergh, 8 juni 2007]

SARA DE VOS

De Vlaamse Vereniging voor Psychoanalytische Therapie koos dit jaar voor het thema 'empathie'. Een moeilijk en controversieel thema, zo dacht ik. Niet vanzelfsprekend passend in een psychoanalytisch kader van abstinentie en neutraliteit. Ik associeerde empathie met het begrip steun; het te veel uiten van empathie of steunende interventies kan toch toedekkend werken? Zoals in de loop der dag zou blijken, kan empathie inderdaad verraderlijk zijn doordat ze therapeut en patiënt doet vastlopen in een fusionele relatie. Empathie kan misleidend zijn voor de therapeut; het herkennen van aspecten van zichzelf in de patiënt schept de illusie dat men zijn patiënt begrijpt. Een illusie, want beiden hanteren een verschillend referentiekader. Moet men niet eerder steeds opnieuw proberen niet-te-begrijpen? Of, zoals Bion benadrukte: 'No memory, desire, understanding.' Empathie lijkt echter noodzakelijk te zijn. De inleiding van Marc Hebbrecht liet verstaan dat de Italiaanse analyticus Bolog-

nini een belangrijke auteur is over het fenomeen 'empathie'. Hij brengt empathie in verband met de innerlijke ruimte van de therapeut, met rêverie en met het analyseren van tegenoverdrachtelijke gevoelens. Het bevordert het contact met het defensieve ego van de patiënt. Er lijkt een verband te zijn tussen empathie en de timing van interventies. Freud schreef dat een empathische houding een positieve overdracht tot stand doet komen. Een artificiële empathische houding, empathisme genoemd, belemmert daarentegen de vrij vlottende aandacht en is schadelijk voor de neutraliteit. Verschillende sprekers benadrukten dat empathie niet-controleerbaar en vluchtig is.

Anton van Strien onderzocht in Nederland 'het concept empathie' en schreef zijn bevindingen neer in een boek. Zijn uiteenzetting over het onderzoek werd voorafgegaan door een al te uitgebreid pleidooi voor wetenschappelijke evidentie binnen de psychoanalyse. Het duurde een poos vooraleer hij tot de kern van de zaak kwam. Uit het onderzoek distilleerde hij een verband tussen de mate van empathie en de kwaliteit van de interventies. De volgende kenmerken leken bevorderlijk voor het psychoanalytische proces: sensitiviteit voor de belevingswereld van de patiënt, het goed verwoorden van de belevingswereld van de patiënt, het goed hanteren van de tegenoverdracht, het zich verdiepen in de interactie met de patiënt en introspectie van de analyticus om de overgebrachte ervaringswereld te herkennen. Vanuit deze elementen legde Van Strien een link naar het paradigma van de intersubjectiviteit. De lange theoretische nabeschuiving hierover ten spijt, kon hij ons niet meer duidelijkheid bezorgen over het concept empathie en plaatste hij daarentegen verscheidene analytische concepten onder dezelfde noemer van de empathie.

De voormiddag werd in het Frans afgesloten door Michèle Van Lysebeth-Ledent, psychoanalytica bij de Belgische Vereniging voor Psychoanalyse, die op heldere wijze de

risico's van een al te empathische houding theoretisch onderbouwde en klinisch illustreerde. Inhoudelijk was haar inbreng beslist niet eenvoudig, maar de voorziene Nederlandse tekst bleek ook nuttig te zijn voor de concentratie. Ferenczi, Winnicott en Kohut zouden al te zeer de analyse vergelijken met het moeder-babymodel en de analytische houding verwerpen ten voordele van een 'ouderlijke reparatieve houding'. Deze auteurs beschouwen de empathische houding van de therapeut als dé genezende factor en minimaliseren het belang van de interpretatie. Bion daarentegen pleit voor een strikte hantering van het kader en van de analytische neutrale houding. Deze verschaffen de therapeut veiligheid, opdat de analyse niet verzandt in een duele fusionele verhouding. Bion verloor trouwens ook nooit uit het oog dat zelfs in de moeder-kindrelatie de vaderlijke positie vanaf het begin aanwezig en noodzakelijk is. De analogie met de vaderlijke positie vinden we ongetwijfeld ook terug in het gedachtegoed van Lacan. Ook Marc Hebbrecht haalde in zijn inleiding even het belang aan van separatie bij empathische interventies. Volgende gematureerde objectrelaties zijn een voorwaarde voor een goede empathische houding.

De reflecties van de spreker omtrent de 'moederlijke' en de 'vaderlijke positie' van de therapeut in de analyse bleken voor veel deelnemers zeer herkenbaar in de praktijk. Een al te moederlijke empathische houding brengt de therapeut meer in contact met het lijden van de patiënt maar vergroot tegelijkertijd het risico op incestueuze transgressies. Een al te vaderlijke, afstandelijke rationaliserende houding leidt tot het vroegtijdig afbreken van de therapie.

Meer dan Van Strien zette Van Lysebeth-Ledent de toehoorders aan tot nadenken over het begrip 'empathie'. Waar ligt de grens met projectieve identificatie? Is empathie een normale variant van projectieve identificatie of is het een aspect van de tegenoverdracht? Ik sluit mij aan bij Meissner die hierover in 1980 noteerde dat de

term 'projectieve identificatie' voorbehouden zou moeten blijven aan processen waarin de grenzen van het ego vervagen en dat het verkeer is hier de empathie in onder te brengen.

Van Lysebeth-Ledent hield haar discours levendig dankzij enkele therapiefragmenten waarin zij vertelde hoe zij zichzelf bewust werd van de collusie waarin ze met haar patiënte was vastgelopen nadat haar geërgerde tegenoverdracht haar tot een nogal agressieve enactment gedreven had. Deze laatste 'vaderlijke' interventie bleek echter nadien een fundamentele ommekeer betekend te hebben in de therapie. In de discussie achteraf met het publiek ontstond hilariteit toen in de verwarring rond moederlijke en vaderlijke posities de tweede spreker per abuis aangesproken werd als Mevrouw Van Strien...

Het deugddoende warme lenteweek lokte in de namiddag toch wel wat deelnemers huis- of terraswaarts. Nochtans was de lezing van Patrick Meurs het blijven waard. Hij schetste voor ons een overzicht van hoe empathie bij het kind evolueert in een normale ontwikkeling, gaande van de amodale perceptie van de pasgeborene tot de adolescentie crisissen in empathie. Meurs beschreef aan de hand van een casus van een allochtone adolescent dat een houding van extreem niet-empathisch willen zijn soms een poging is om toch nog een stuk identiteit vast te houden. Een andere casus illustreerde dat de gelaatsuitdrukking, de blik (van het kind en de spiegeling ervan door de moeder) essentieel is in de empathieontwikkeling. Verder werden enkele pathologische ontwikkelingen, zoals autisme, hier en daar aangeraakt. Opmerkelijk was het begrip 'empathic wall', een defensieve reactie waarmee jonge kinderen van depressieve moeders zich afsluiten en waardoor een vlotte empathieontwikkeling in het gedrang komt (hoewel zij anderzijds uitermate sensitief worden voor de noden van de depressieve ouder).

Marc Hebbrecht had het eerder over het receptieve en het projectieve aspect van em-

pathie. Met dit laatste bedoelde hij het zich verplaatsen in de innerlijke wereld van de patiënt. Het projectieve aspect kan echter ook het expliciet uiten van empathie omvatten en blijkt een essentieel werkinstrument te zijn voor cliëntgerichte en experiëntiële therapeuten. Dit kwam Greet Van Aerschot toelichten. Zij legde uit hoe de therapeut gebruik maakt van zijn eigen innerlijke betekeniswereld om deze te toetsen aan de beleving van de cliënt en hierin aldus kleine verschuivingen teweeg te brengen. De spreekster maakte duidelijk hoe het gehele empathische klimaat contactbevorderend en zelfversterkend werkt. De cliënt ervaart dat hij psychisch bestaansrecht heeft. De concrete empathische antwoorden leren de cliënt zijn aandacht te richten naar zijn beleving en reguleren de intensiteit van de beleving (hetzij verdiepend, hetzij afstandscreërend bij te overspoelende belevingen). Uiteindelijk is zelfexploratie het hoofddoel, waarbij de cliënt contact krijgt met impliciete betekenissen die tevoren onbewust of voorbewust waren. Deze expliciete empathie-interventies worden vaak als niet-analytisch beschouwd, maar gelijken anderzijds soms toch ook op wat 'mentalisatie' genoemd wordt. Terecht werd in de aansluitende discussie ook de vraag gesteld hoever men als therapeut wel kan meegaan in het exploreren van agressieve fantasieën zonder een pervertering van de therapie teweeg te brengen.

Het was een geslaagde studiedag die we in onze innerlijke ruimte lieten resoneren en waarvan de verteerde indrukken zeker bruikbaar zijn in ons klinisch werk.

Literatuur

MEISSNER, W. W. (1980). A note on projective identification. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 28, 43-67.

Herinneren, herhalen, doorwerken... in Berlijn

Verslag van

Remembering, repeating and working through in psychoanalysis and culture today [*Berlijn, 25-28 juli 2007*]

MARC HEBBRECHT

Dit jaar overtrof de belangstelling voor het, vijfenveertigste, IPA-congres alle verwachtingen. Nog voor de officiële inschrijvingsdatum bleek het congres volgeboekt en dienden de organisatoren een wachtlijst aan te leggen. Wie al ingeschreven had, kreeg bericht dat het volledige inschrijvingsgeld terugbetaald zou worden indien hij zijn plaats wilde afstaan aan een collega. Dit is hoogst ongebruikelijk bij internationale congressen.

Het nadeel van zo'n groots opgezet internationaal congres is de overprikkeling die ervan uitgaat: met zo'n aanbod (228 activiteiten) en de constante bekoring door interessante mensen en opwindende ontmoetingen, is het moeilijk kiezen. Ongelooflijk wat er in drie dagen georganiseerd werd: plenaire sessies, filmpresentaties, bespreking van kunstwerken uit Berlijnse musea, discussiegroepen na de plenaire lezingen in vier talen (Engels, Frans, Spaans en Duits), werkgroepen voorafgaand aan het congres, *business meetings*, ontmoetingen met belangrijke psychoanalytici (Eglé Laufer, Michel de M'Uzan, Herman Beland, Nancy Chodorow). Clinici hadden ruime gelegenheid om eigen klinisch materiaal in te brengen in de verschillende *working parties*. Kandidaten in opleiding presenteerden hun analyses in kleine groepen met telkens andere, internationaal gerenommeerde supervisors. En hoe te weerstaan aan Berlijn, dat zulke krachtige emoties wekt? Voor psychoanalytici is Berlijn een interessante stad, met de herinnering aan